

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Aralık / December 2021, 17: 79-110

Racül/Ricâl Kelimelerinin Kur'ân'da Kullanılışı

Cengiz GÜNEŞ

Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

Assistant Professor, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University,
Faculty of Theology, Department of Arabic Language and al-Balagha
Nevşehir, Turkey

cengizgunes@nevsehir.edu.tr

orcid.org/0000-0003-2979-7271

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 5 Temmuz / July 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 11 Eylül / September 2021

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 17 **Sayfa / Pages:** 79-110

Atıf / Cite as: Güneş, Cengiz. "Racül/Ricâl Kelimelerinin Kur'ân'da Kullanılışı [The Use of the Words Racul/Rical in the Qur'an]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 17 (December 2021): 79-110

<https://doi.org/10.18498/amailad.962733>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>.

The Use of the Words Racul/Rical in the Qur'an

Abstract

In this article, the use of the words racul/ricâl in the Qur'an has been researched from classical and modern tafsir and lexical sources. In our study, firstly, the etymology of the word racul is given. The words racul and the plural form ricâl, which are found in more than fifty places, are derived from the root "ر . ج . ل" in Arabic. Derived from this root, the word "racul", which means adult, grown man, human, resourceful, also means a person who is brave, valiant, has positive qualities befitting a human being, has virtue, is reliable, and competent. It is important to classify the subjects of the verses in which these words are used, to deal with them under a title and to make a semantic map of the words. It was thought that it would be appropriate to examine the words racul/ricâl under a separate title, since they are included in the field of Mubhamatu'l-Qur'an. Because, even if some adjectives are added to the words racul/ricâl from time to time, it is seen that they have a closed meaning in most places. In this context, the word racul is used as any person in the 37th verse of the chapter of Kahf: "Or you," said his friend, who was talking to him, and said "Do you not believe in Allah, who created you from soil, then from nutfa (sperm) and then transformed you into a man (رَجُلًا)?" In the Qur'an, the words racul/ricâl are also used to express a Muslim person. Regarding the witnesses who should be kept in the shopping; "...Have two witnesses from your men (مِنْ رِجَالِكُمْ). If two men (رَجُلَيْنِ) cannot be found, one of the witnesses you will consent to (رَجُلًا) and two women - if one is wrong, the other to remind him-" is ordered. Here, the racul represents a Muslim person. Although angels are beings without masculinity or femininity, they are sometimes descended to earth in male form to perform their duties. As a matter of fact, the words of racul/ricâl in al-An'am sura 8-9 are used to point to the Prophets and angels: "What if an angel had been sent down on him! they said. If we had sent down an angel, of course, the work would have been completed and they would not have been given a respite. "If we had made the prophet an angel, we would certainly have made him in the form of a human (رَجُلًا) and we would have made them doubt that they were falling again." In the Qur'an, the men of the jinn are expressed with the word ricâl and the words related to this issue are included in the sixth verse of the same name: "It is true that some people (رِجَالًا) would take refuge in some of the jinn (men) (بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنَّ) that they would increase their excesses." The words racul/ricâl are also used in the sense of those who keep their promise to Allah and yearn for martyrdom, regardless of gender. In one of

these verses, Allah Almighty states: Here are some of them who kept their promise and gave their lives on that way; some await (martyrdom). They have not changed (their words) in any way." Racul is used to mean male persons in many verses. The words racul, raculayn, ricâl and imra'a appear side by side in the 282nd verse of Surah Baqarah: "...Have two witnesses among your men. If two men are not found, one of the witnesses you will consent to, and two women - if one is wrong, the other to remind him--" In this verse, all three forms are used as a mean of male, and the word imrae is used as a mean of female, and they are the opposite of each other in terms of gender. There are some people whom Allah praises in the Qur'an. These people are expressed with the word ricâl in three verses. In one of these verses, the word ricâl is mentioned as follows: "Never pray in it! Of course, it is more correct to pray in the mosque (Quba Masjid), which was built on taqwa from the first day. There are men (رِجَالٌ) who like to be cleaned in it. And Allah loves those who are very clean." Although the phenomenon is expressed in terms of men in the verse, it is understood that it also includes women who fulfil their moral and material rights.

Keywords: Tafsir, Racul/Ricâl, Mubhamâtu'l-Kur'ân, Gender, Male.

Racül/Ricâl Kelimelerinin Kur'ân'da Kullanılışı

Öz

Bu makalede racül/ricâl kelimelerinin Kur'ân'da kullanılışı klasik ve modern tefsirler ile lügat kaynaklarından araştırılmıştır. Çalışmamızda ilk olarak racül kelimesinin etimolojisine yer verilmiştir. Elliden fazla yerde bulunan racül ve çoğulu olan ricâl kelimeleri Arapçada "ر . ج . ل" kökünden türemektedir. Bu kökten türeyen ergin, yetişmiş erkek, insan, becerikli gibi anlamları ifade eden "racül" kelimesi ayrıca mert, yiğit, insana yakışır olumlu nitelikleri bulunan, erdem sahibi olmuş, kendisine güvenilir, işinin ehli olan kişi anlamlarına da gelmektedir. Bu kelimelerin geçtiği âyetlerin konularının tasnife tabi tutulması, bir başlık altında ele alınması ve kelimelerin anlam haritasının çıkarılması önem arz etmektedir. Racül/ricâl kelimelerinin Mübhemâtü'l-Kur'ân alanına girmesi nedeniyle müstakil bir başlıkta incelenmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Zira racül/ricâl kelimelerine zaman zaman bazı sıfatlar eklense bile çoğu yerde kapalı bir anlama sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda racül kelimesi Kehf suresi 37. âyette herhangi bir kişi olarak kullanılmaktadır: "Kendisiyle konuşmakta olan arkadaşı ona hitaben, 'Yoksa sen' dedi, seni topraktan sonra nutfeden (sperm) yaratan, daha sonra seni bir adam (رَجُلًا) biçimine sokan Allah'a da mı inanmıyorsun?"

Kur'ân'da racül/ricâl kelimeleri, aynı zamanda Müslüman bir kişiyi ifade edecek şekilde geçmektedir. Alışverişte bulundurulması gereken şahitlerle ilgili olarak; "...Erkeklerinizden (مِنْ رِجَالِكُمْ) iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek (رَجُلَيْنِ) bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek (رَجُلًا) ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun)...” buyurulmaktadır. Burada racül Müslüman bir şahsı göstermektedir. Melekler erkeklikleri ve dişilikleri olmayan varlıklar olmasına rağmen görevlerini icra için bazen erkek şeklinde yeryüzüne indirilmişlerdir. Nitekim racül/ricâl lafızları el-En'âm suresi 8-9. âyetlerde Peygamberler ve melekleri işaret edecek şekilde kullanılmaktadır: “Ona bir melek indirilseydi ya! dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi. “Eğer peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu insan (رَجُلًا) suretine sokar onları yine düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük.” Kur'ân'da cinlerin erkekleri ricâl kelimesiyle ifade edilmekte ve bu konuyla ilgili lafızlar aynı isimdeki Cin suresinin altıncı âyetinde şöyle yer almaktadır: “Şu da gerçek ki, insanlardan (رِجَالًا) bazı kimseler, cinlerden bazı kimselere (erkeklerle) (بِرِجَالٍ مِنْ الْجِنَّ) sığımlardı da onların taşkınlıklarını arttırdılar.” Racül/ricâl kelimeleri, cinsiyetle alakası olmayacak şekilde, özellikle de Allah'a verdiği sözde duran ve şehitlik için can atan kimseler manasında da istihdam edilmektedir. Bu âyetlerden birinde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler (رِجَالًا) var. İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir; kimi de (şehitliği) beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde (sözlerini) değiştirmemişlerdir.” Racül, birçok âyette erkek şahıslar anlamında kullanılmaktadır. Bakara suresi 282. ayette racül, racüleyn, ricâl ve imrae kelimeleri yan yana yer almaktadır: “...Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun)...” Bu âyette her üç form erkek anlamında, imrae kelimesi de kadın manasında kullanılmakta ve cinsiyet olarak birbirlerinin zıddını teşkil etmektedir. Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da övgüyle söz ettiği bir kısım kişiler vardır. Bu kişiler üç âyette ricâl kelimesi ile ifade edilmektedir. Bu âyetlerden birinde ricâl kelimesi şöyle geçmektedir: “Onun içinde asla namaz kılma! İlk günden takvâ üzerine kurulan mescit (Kuba Mescidi) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven adamlar (رِجَالًا) vardır. Allah da çok temizlenenleri sever.” Âyette olgu erkekler üzerinden ifade edilse de temizliği maddî manevî hakkıyla yerine getiren kadınları da kapsadığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Racül/Ricâl, Mübhemâtü'l-Kur'ân, Cinsiyet, Erkek.

Giriş

Genelde şiddetin özelde de kadına şiddetin toplumumuzda her geçen gün arttığı tartışma götürmeyen bir durumdur.¹ Öyle ki birçok kadın uğrağı şiddet dolayısıyla ölüme bile maruz kalmaktadır. Ancak bu gerçeklerle birlikte durumdan kaynaklı olarak kimi zaman bir cins olarak erkeğe karşı pek de insafli olmayan bakış açılarının geliştirildiği hatta erkeklerin ötekileştirildiği ve değersizleştirildiği bile görülmektedir. Bu noktada Kur'ân'ın erkeğe yüklediği vizyon ve misyona bakmak onu incelemek oldukça önem arz etmektedir. İslam'ın özüksendiği toplum yapısı ve bununla yoğrulan sosyal yapımızda erkek, evini geçindirmek, çocuklarının ve hanımının ihtiyacını karşılamak için en zor şartlarda bile mücadeleden vaz geçmeyen kuvvetli bir şahsiyettir. Kur'ân merkezli yiğitlik anlayışında erkek, cesareti, erliğı, dostluğu, arkadaşı ve ailesi için kendini tehlikeye atılabilmeyi, yüce değerler için kendisini feda edebilmeyi ifade etmektedir. Bunlarla birlikte Kur'ân perspektifinde racül/ricâl kelimelerini farklı başlıklarda ele almak mümkündür.

1. Racül/Ricâl Kelimelerinin Etimolojisi

Arapçada “ر . ج . ل” kökünden türeyen ve ergin, yetişmiş erkek, insan, ehil,² becerikli gibi anlamları ifade eden “racül” kelimesi ayrıca mert, yiğit, insana yakışır olumlu nitelikleri bulunan, erdem sahibi olmuş, kendisine güvenilir, işinin ehli olan kişi vb. anlamlara da gelmektedir.³ Görüldüğü üzere “ر . ج . ل” kökünden türeyen kelimelerin genel karakteristik özelliğı güç ve kuvvet ifade etmesidir.⁴ Racül kelimesinin çoğulu “رجال / ricâl”dir. Racül; erkek, kâmil ve olgun olan kişidir.⁵ İnsan

¹ Şiddet hakkında geniş bir değerlendirme için bk. Adem Güneş, *Şiddet Din Eğitimi ve Değerler* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2016).

² Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, “rcl”, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerâî (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 6/101.

³ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), 1/109; 4/3945; Nevin Kardeş vd., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 2004), 1/25.

⁴ Asım Efendi, “rcl”, *Kâmusu'l-Muhît Tercümesi*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 5/4510.

⁵ Ferâhîdî, “rcl”, 6/101; Ebü'l-Kâsım İsmâîl İbn Abbâd, “rcl”, *el-Muhît fi'l-luğa*, thk. Muhammed Hasen Al Yasin (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb li'l-Melâyin, 1994), 7/82; Cevherî Ebü Nasr İsmâîl İbn Hammâd, “rcl”, *Tâcu'l-luğa ve sıhâhi'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1407), 4/1705; Ebü'l-Kâsım Hüseyin

cinsinden erkek anlamına gelen racül, gulâmdan yaşça üstte yer almakta ve ihtilam olmanın sonrasını ifade etmektedir.⁶ Diğer bir deyişle buluğa ermekle küçüklük sınırını aşmış olan ademoğullarından erkek cinsine racül denilmektedir.⁷ Farsçada merdüm Türkçede er kişi tabir olunur.⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın gûnahtan arınan yiğitleri (رجال) sevdiğinden söz edilmiş (et-Tevbe 9/108), alışveriş ve ticaretin kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoymadığı, Allah'a verdikleri sözde duran erler (رجال) övülmüş (en-Nûr 24/37; el-Ahzâb 33/23) ve vahyin erlere geldiği belirtilmiştir (en-Nahl 16/43). Dolayısıyla dinî hükümlere ve ahlâk kurallarına bağlı kalan, bunları cesaretle uygulayan kişilere er (رجال) denilmiştir.⁹ Bu bağlamda racül kelimesi, En'âm suresi 9. âyette erkek anlamında kullanılmıştır.¹⁰ “Şayet peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam (رجل) suretine sokar, onları yine halen içinde buldukları kuşkuya düşürürdük.”¹¹ Bu âyette;

“Şayet Allah onlara gönderdiği elçiyi bir melek ya da beşer yerine bir meleği elçi gönderseydi yine değişen bir şey olmayacaktı. Zira onu melek suretinde değil insan görünümünde bir adam olarak göndereceği için, bunun sonucunda yine onları, bu gelenin gerçekten melek mi yoksa insan mı olduğu hususunda şaşkınlığa düşüreceği”¹²

bildirilmektedir. Racül kelimesi hadislerde de çokça kullanılmıştır. Bunlardan birisinde “...Kalbi mescitlere bağlı adam (رجل)...”¹³ şeklinde yer almakta ve herhangi bir kişiyi anlatmaktadır.

b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, “rcl”, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Beirut: Dâru'l-Kalem, 1412), 344.

⁶ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beirut: Dâru Sâdır, 1414), “rcl”, 11/265.

⁷ Seyyid Şerif Cürçani, *Kitabu't-Tarifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, trc. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 55.

⁸ Asım Efendi, “rcl”, 5/4510.

⁹ Süleyman Uludağ, “Ricâlullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/80.

¹⁰ Muhibbiddîn Ebu'l-Feyd Seyyid Muhammed Murteza ez-Zebîdî, “rcl”, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Heyet (Kuveyt: et-Türâsü'l-A'rabi, 1997), 29/33-34.

¹¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli* (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2007).

¹² Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 2/380-381.

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-şâhîh*, thk. Muhammed Zühayr İbn Nâsır'ın-Nâsır (Dâru Tavkî'n-Necât, 1422), “Ezân”, 36;

Netice itibariyle racül/ricâl kelimelerinin; er, yiğit, adam, zaman zaman da kişi ve insan olarak anlamlandırıldığı müşahede edilmektedir.

2. Mübhemâtü'l-Kur'ân Açısından Racül/Ricâl Kelimeleri

Her ne kadar Kur'ân'da müphem bırakılan olay ve isimlerin önemli olmadığı, önemli olanın verilmek istenen mesaj olduğu belirtilse de insan tabiatında genellikle gizli bırakılan şeylerin keşfine yönelik eğilimler olagelmıştır. Kişileri ve olayların geçtiği yerleri bilmek insanın merakını ve zihindeki soru işaretlerini gidermektedir. Ayrıca insanın araştırma, bulma ve akıl yürütme kabiliyetini geliştirmektedir. Dolayısıyla asıl verilmek istenen mesajdan uzaklaşmadan Kur'ân'daki mübhemâtü çözmeye çalışmak boş bir uğraş olmasa gerektir. Bu meyanda âyetlerdeki şahıslar ve mekanlar merak konusu olmuştur.

Mübhemâtü'l-Kur'ân, Kur'an'da isimleri açık bir şekilde geçmeyen ilgi zamirleri (ism-i mevsuller), işaret isimleri, zamir ve cins isimlerle değinilen erkek, kadın gibi şahısları, şehir, köy benzeri mekân adlarını, topluluk ve kabile gibi grupları ifade eden belirsiz isimlerdir.¹⁴ Racül ve ricâl kelimeleri de birçok yerde müphem kullanılan kelimelerdendir. Nitekim bir âyette racül kelimesi şu şekilde yer almaktadır: “Şehrin öbür ucundan bir adam (رجل) koşarak geldi.¹⁵ Ey Musa! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında müzakere ediyorlar. Derhal (buradan) çık! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim, dedi.”¹⁶ Şehrin diğer ucundan koşarak gelen bu adamın ismi kaynaklarda Hezekiel b. Sabûra olarak geçmektedir. Firavun

“Zekât”, 16; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi 'u's-şâhîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), “Zekât”, 91; Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi 'u's-şâhîh*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), “Zühd”, 53.

¹⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfî es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (y.y.: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1974), 4/93-94; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 182; Mevlüt Erten, “Mübhemâtü'l-Kur'ân”, *İnönü Üniversitesi Darendelâhiyat Fakültesi Araştırma Dergisi* 1/1 (1995), 123.

¹⁵ Bu formda gelen diğer bir âyet Yâsîn suresinin 20. âyetidir. Bu konuda müstakil bir makale olduğu için ona atıfta bulunmakla yetineceğiz. Bk. Hasan Çetinel, “Şehrin Uzak Yerinden Koşarak Gelen Adam”, *Toplum Birey İkileminde Ortak Değerler ve Farklılıklar*, ed. Muhiddin Okumuşlar - Osman Zahid Çiççi (Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı, 2019), 265.

¹⁶ el-Kasas 28/20.

ailesine mensup olan bu kişi onun amcasının oğlu olarak açıklanmaktadır.¹⁷ Hz. Musa'nın öldürüleceğini kendisine haber vermektedir. İlgili şahsın Şemûn olduğu da söylenmektedir. Firavunun zulmüne ve başına gelecekleri bilmesine rağmen o, misyonunu zamanının peygamberine kurulan tuzağı açıklayarak yerine getirmiştir. Aynı kişi bir diğer âyette şöyle anlatılmaktadır: *"Firavun ailesinden olup, imanını gizleyen bir mümin adam (رَجُلٌ) şöyle dedi: Siz bir adamı (رَجُلٌ) 'Rabbim Allah'tır' diyor diye öldürecek misiniz? Halbuki o, size Rabbinizden apaçık mucizeler getirmiştir. Eğer o yalancı ise yalanı kendisinedir. Eğer doğru söylüyorsa sizi tehdit ettiğinin (azâbın), bir kısmı olsun gelip size çatar. Şüphesiz Allah, haddi aşan, yalancı kimseyi doğru yola erdirmez."*¹⁸

Şehrin öbür ucundan koşarak gelen adam ile bu âyetteki imanını gizleyen müminin aynı kişi olduğu kaydedilmektedir.¹⁹ Firavunun akrabası olduğu rivayet edilen bu şahsın aynı zamanda onun adına iş yapma yetkisine sahip biri olduğu ve bugünkü tabirle emniyet müdürlüğü görevini deruhte ettiği de rivayet edilmektedir. Bu yetkiyi de kullanarak Hz. Musa'nın öldürülmesinin hukukî olmadığını, zira bir kimsenin sadece ben Allah'a iman ediyorum demesinden dolayı öldürülemeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca bu zat, meseleyi tahlil ederek *"Eğer o yalancı ise yalanı kendisinedir. Eğer doğru söylüyorsa sizi tehdit ettiğinin (azâbın), bir kısmı olsun gelip size çatar."* şeklindeki itirazını dile getirmiştir. Bu nedenle onun yakasını bırakın, eğer yalan söylüyorsa yalanının sorumluluğu kendisine aittir. Yok eğer doğru söylüyorsa, uyardığı hususların bir kısmı sizi sıkıntıya sokabilir, o halde her iki durumda evla olan onu bırakmaktır diyerek, Hz. Musa'nın öldürülmesine bir devlet erkanı olarak karşı çıkmıştır.²⁰ Bu yiğit adam, ilk

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Etfiyişiş (Kâhire: Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye, 1964), 13/266; Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî (Beyrut: 1998), 2/635. Bu kişinin saraydan, yani şehrin en yüksek mevkiinden biri olduğuna dair yorum için bk. Hasan Elik - Muhammed Coşkun, *Tevhid Mesajı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 889.

¹⁸ el-Mü'min 40/28.

¹⁹ Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, 1422), 4/35.

²⁰ er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb*, 27/509.

önce imanını gizleyerek zaman kazanmış ve Firavunu avutmuşsa da nihayet Hz. Musa'nın öldürülmesi kararı karşısında ortaya çıkma gereğini hissetmiş, evvela nasihat yolunu tutmuş, sonra da aleni olarak mücadeleye koyulmuştur. Aynı şahıs bu meyanda Hz. Musa'nın doğruluğu ile ilgili deliller serdederek, o bir yalancı olsaydı Allah ona herhangi bir beyyine vermez, mucizelerle onu teyit etmez diyerek onları dünya ve ahiret azabıyla uyarmaktadır.²¹

Müphem olarak kullanılan ricâl kelimesi de birçok yerde bulunmaktadır. Bunlardan biri A'râf'taki adamlardır: *"İki taraf (cennetlikler ve cehennemlikler) arasında bir perde ve A'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar (رجال) vardır ki, bunlar henüz cennete giremedikleri halde (girmeyi) umarak cennet ehline: 'Selâm size!' diye seslenirler. Gözleri cehennem ehli tarafına döndürülünce de, "Ey rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma!" derler. (Yine) A'râf ehli simalarından tanıdıkları birtakım adamlara (رجال) seslenerek derler ki: Ne çokluğunuz ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size hiçbir yarar sağlamadı."*²² Âyet-i kerimedeki kapalılıklardan biri A'râf, diğeri de burada bulunan kişilerin kimler olduğudur. Yer aldığı sureye de ismini veren A'râf kelimesi, cennet ve cehennem arasında bulunan yüksekçe bir surun²³ adıdır.²⁴ Bu surda bulunan ricâl her iki tarafı da görebilmektedir. *"Henüz cennete giremedikleri halde (girmeyi) umanlar..."* kimlerdir? A'râf'taki bu adamlar konusunda tefsir bilginleri ihtilaf etmişler ve birçok görüş serdetmişlerdir.

²¹ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 6/4157.

²² el-A'râf 7/46-48.

²³ Burada "hicâb" diye adlandırılan perdenin Hadîd suresinde bahsedilen sur olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Cârullah Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gâvâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, 1407), 2/106; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sâmî İbn Muhammed İbn Abdîrrahmân İbn Selâme (Dâru't-Taybe, 1999), 3/417.

²⁴ İbn Manzûr, "'arf", 9/241; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 3/2166; A'râf hakkında geniş bilgi için bk. Necdet Ünal, "Kur'ân'ı Kerîm'de A'râf ve A'râf Halkı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/1 (2010), 46-50.

Çoğunluğun görüşüne göre; bu kişiler iyilikleri ile kötülükleri eşit olan kimseler denilmiştir.²⁵ Bunlar henüz cennete dahil edilmemiş ama cehenneme de girmemiş kişilerdir.²⁶ Bunlar bir süre bekletildikten sonra cennete alınacaklardır.²⁷ A'râftakiler ile ilgili başka bir görüşe göre onlar mümin ve kafirleri simalarından tanıyacak olan meleklerdir.²⁸ Hasan-ı Basrî ve Fahreddin er-Râzî'nin de kabullendiği üçüncü bir görüşe göre; insanlar hakkında şahadet ehli olan peygamber, şehit ve âlim gibi derece bakımından yüksek kimselerdir.²⁹ Bazı âlimler, dördüncü görüş olarak, herhangi bir peygamberin davetine yetişememiş ehl-i fetreti, bulûğ çağına erişmeden ölen çocukları, veled-i zinaları A'râfta olanlar arasında saymışlardır.³⁰ Babalarına asi olarak çıkıp cihat ederken şehit olanlar, insanlar arasında adaletle şahitlik yapan kimseler de A'râfta olacağı zikredilen kimseler arasındadır.³¹

Bu görüşler arasında bize göre de çoğunluğun görüşü daha isabetli görünmektedir. Çünkü Kur'ân'da günah ve sevapları eşit olabilecekler hakkında herhangi bir âyet bulunmamaktadır. Sünnetin açıklamasına göre de A'râftaki adamların günahları ve sevaplarının eşit olduğu bildirilmektedir.³² Dolayısıyla A'râfta bulunan adamların günah ve sevapları eşit olan kişiler olması en uygun yorum gibi gözükmektedir.

3. Müslüman Bir Fert Olarak Racül/Ricâl Kelimeleri

Racül, tesniye/ikil şekli olan racülân ve racüleyn ile rical kelimeleri birçok âyette erkek şahıslar anlamında kullanılmaktadır. Bu âyetlerden birisi alışverişlerde bulundurulması gereken şahitlerle ilgilidir: "...Erkeklerinizden (مِنْ رِجَالِكُمْ) iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek (رَجُلَيْنِ)

²⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 12/452; Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, thk. Sidkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1420), 5/56; M. İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, çev. Ahmet Çelen vd. (İstanbul: Ekin Yayınları, 1998), 1/443.

²⁶ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 3/2167.

²⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 12/465; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/107; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 3/421.

²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/107; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, 5/57.

²⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 7/211, 232; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, 5/57.

³⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "A'râf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/259.

³¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 7/211; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, 5/57.

³² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 3/421.

*bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek (رجل) ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun)...*³³ Müdâylene âyeti olarak bilinen Kur'ân'ın en uzun ayetinde bir bölüm teşkil eden bu kısımda, alım satımlarda tarafların haksızlığa uğramalarını önlemek için şahit tutulması emredilmektedir. Alışverişte şahit bulundurulmasını isteyen Kur'ân, şahitlerin hangi vasıflara sahip olması gerektiği konusunda da bazı özellikler vazedmiştir. Bu özelliklerle ilgili olarak âyette; "...Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun). Çağırıldıkları vakit şahitler gelmemelik etmesin..." açıklamaları yer almaktadır. Âyette bulunan "erkeklerinizden" kaydı şahitlik hakkında iki şartı zorunlu hale getirmektedir. Dolayısıyla şahitlerin akıllı, buluş çağına erişmiş ve Müslüman erkeklerden (رجال) olmaları gerekmektedir.³⁴ Buradaki şahitlik ile ilgili Râzî üç görüş zikretmektedir: Birinci görüşe göre; (من رجالكم) ifadesi "sizin dindaşlarınızdan, Müslümanlardan" demektir. Dolayısıyla buradaki ricâl kelimesi Müslüman olan erkekleri ifade etmektedir. Diğer bir görüşe göre de "hür erkeklerinizden" anlamınadır. Bu durumda hürriyeti olmayan kölelerin şahitlikleri tartışmalıdır.³⁵ Son görüş ise; "adaletli oluşlarından dolayı şahitliğe münasip gördüğünüz kimseler" manasınadır.³⁶

Ticarî hususlarda şahitlerin iki erkek ya da bir erkek iki kadın olması zaruridir. Bundan daha azı iddiayı ispat için kâfi görülmemiştir. Yalnızca bir erkeğin yeterli bulunmaması, onun dürüstlük veya akit konusundaki noksanlığından değil, alacak ve hakkın zayı olmaması için daha ihtiyatlı hareket etmekten dolayıdır. Aynı şey kadın için de söz konusudur. Tek erkeğin karşılığında iki kadının tanıklığını zorunlu tutmak, o kadının akıl ve adaletinden kaynaklı bir nedenden olmayıp kendilerine ait özel durumlarından kaynaklı, psikolojik özelliklerinden ve ev haricindeki

³³ el-Bakara 2/282.

³⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 1/251. Kadının şahitliği hususundaki tartışmaları için bkz. Hayreddin Karaman, "Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi", *İslâmî Araştırmalar* 10/4 (1997), 271-278; Sahip Beroje, "Günümüz İspat İmkânları ve Anlayışı Işığında Kadının Şahitliğinin Yeniden Değerlendirilmesi", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* 8/19 (2004), 111-134.

³⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/389.

³⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 7/94.

yaşamları ile ilgili hususlarından kaynaklanmaktadır.³⁷ Kadın yapısı gereği ev işleri ile daha fazla uğraştığı ve dışarı ile çok ilgilenmediğinden dolayı bir erkek ve iki kadın şahit istenmektedir. Ayrıca şahitlik bir nimet değil, insanı uğraştıran, birçok işten alıkoyan bir külfettir. Nitekim halk arasında “paran çoksa kefil ol, zamanın çoksa şahit ol” sözü meşhur olmuştur. Dolayısıyla Allah'ın kadını şahitlik işinden daha uzakta tutmak istemiş olabileceği kanaatini taşımaktayız.³⁸

Konumuz açısından bu âyetin racül, racüleyn, ricâl ve imrae kelimelerini yan yana bulundurması ayrı bir önem arz etmektedir. Her üç form erkek anlamında, imrae³⁹ de kadın manasında kullanılmakta ve cinsiyet olarak da birbirlerinin zıddını teşkil etmektedir.

Racül kelimesinin mümin ve inanan anlamında kullanıldığı âyetlerden bir başkası da şudur: “Korkanların içinden Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu iki kişi (رَجُلَيْنِ) şöyle dedi: Onların üzerine kapıdan girin; oraya bir girdiniz mi artık siz zaferi kazanmışsınızdır. Eğer müminler iseniz ancak Allah'a güvenin.”⁴⁰ Âyette söz edilen iki kişi Yûşa b. Nûn ve Kâleb b. Yûfennâ'dır. Bu şahıslar Allah'tan korkan ve Allah'ın kendilerine hidayet, ilahî yardım, güven ve nimet nasip etmiş olduğu kimselerdir. Hz. Musa kavminin arz-ı mukaddese girmesi için emir verdiğinde⁴¹ neredeyse tüm kavmi, orada zorba kişiler olduğunu⁴² ileri sürerek itiraz etmişlerdir: “Ey Mûsâ! Onlar orada buldukları sürece biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve rabbin gidin savaşın; biz burada oturacağız! dediler.”⁴³ Bu iki kişi, diğerleri gibi davranmamışlar, “biz inandık ve iman ettik” diyerek Hz. Musa'nın kavmini zorbalık yapan adamlara karşı cesaretlendirmişlerdir.⁴⁴ Yûşa b. Nûn'un Hz. Musa'nın en yiğit

³⁷ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, 447. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Cengiz Güneş, *Dünya ve Âhret Boyutlarıyla Kur'ân'da Ticaret* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2019). 156-157.

³⁸ Geniş bir değerlendirme için bk. Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 2/982-984.

³⁹ Zülfikar Durmuş, “Kur'an'da 'Imrae' ve 'Zevc' Kelimelerinin Anlam Alanı”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (15 Aralık 2017), 1797-1824.

⁴⁰ el-Mâide 5/23.

⁴¹ Bk. el-Mâide 5/21.

⁴² Bk. el-Mâide 5/22.

⁴³ Bk. el-Mâide 5/24.

⁴⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000),

adamlarından biri, Kâleb b. Yûfennâ'nın ise Hz. Musa'nın damadı olup Hz. Musa'nın seçmiş olduğu on iki kişi⁴⁵ arasında yer aldığı belirtilmektedir. Seçilmiş bu on iki kişinin zorba bir millete karşı bir şey yapamayacaklarını, onların karşısında bir varlık gösteremeyeceklerini söylerken bu iki kişinin kavmini onlara karşı cesaretlendirdiği ve imanlarını ortaya koydukları ifade edilmektedir.⁴⁶ Diğer taraftan emre itaatsizlik edenler, bu isyanlarının cezasını çöllerde kırk yılı aşkın bir süre şaşkın şaşkın dolaşarak çekmişlerdir.⁴⁷

4. Toplumun Bir Ferdi Olarak Racül/Ricâl Kelimeleri

Racül/ricâl kelimesi Kur'ân'da, inanan inanmayan ayrımı yapılmadan herhangi bir kişi ve toplumun bir ferdi olarak da kullanılmaktadır. Bu âyetlerden birinde racül kelimesi şöyle yer almaktadır: *"Lût'un kavmi, koşarak onun yanına geldiler. Daha önce de o kötü işleri yapmaktaydılar. (Lût): 'Ey kavimim! İşte şunlar kızlarımdır (onlarla evlenin); sizin için onlar daha temizdir. Allah'tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! İçinizde aklı başında bir adam (رَجُلٌ رَشِيدٌ) yok mu!' dedi."*⁴⁸

Hz. Lût'un kavmi sapıkça ilişkilerde bulunuyor, kadınları bırakıp erkeklerle cinsel ilişkiye giriyorlardı. Bu sapkın kavim, Hz. Lût'a erkek şeklinde gelen elçilere de ilişmek istemişlerdi. Hz. Lût onları uyarılmış bu işten vaz geçmelerini, kadınlarla helal yönden ihtiyaçlarını gidermelerini söylemiş ve içinizde hiç mi aklı başında "raşîd" bir adam yoktur diye onları yapmakta oldukları sapıklıktan vaz geçirmeye çalışmıştır. Âyetteki racül kelimesinin sıfatı olarak gelen raşîd sözlükte, doğru hareket eden, hidayet ve istikamet üzere olan, salih ya da ıslah edici demektir.⁴⁹

Âyetteki "içinizde aklı başında bir adam yok mu?" cümlesi; hakkı söyleyen, Allah'ın doğruya yönelttiği ve o adi kimseleri misafirlerimden

10/176; Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1420), 11/333.

⁴⁵ el-Mâide 5/12.

⁴⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser Yayınları, 1979), 3/1643-1647.

⁴⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 10/190; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 3/1647; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/246-249.

⁴⁸ Hûd 11/78.

⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi ' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/77.

uzaklaştıracak kimse yok mu anlamındadır.⁵⁰ Lût'un (a.s.) kavmine seslenişi onlara etki etmemiş, pis emellerini onlar üzerinde uygulamak istemişlerdir. Fakat yakışıklı erkekler şeklinde gelen bu melekler onların helak sebebi olmuştur.⁵¹ Elçiler bu sapık toplumun üzerlerine taş yağdırılmış ve onlar da tarihteki helak olanlar kervanına katılmışlardır.⁵²

Darb-ı mesellerin yer aldığı birkaç âyette de racül/racüleyn sözcükleri geçmektedir ve herhangi bir kişi anlamında kullanılmaktadır. Bu âyetlerden birisinde racüleyn kelimesi şöyle geçmektedir: “Allah, şu iki kişiyi (رَجُلَيْنِ) de misal verir: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şey beceremez ve efendisinin üstüne bir yükür. Onu nereye gönderse bir hayır getiremez. Şimdi, bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse eşit olur mu?”⁵³ Allah Teâlâ bu âyette iki kişiyi birbiriyle kıyaslamaktadır. Kafir olan insanı dilsiz hiçbir şeye gücü yetmeyen, efendisine yük olan, herhangi bir iş için görevlendirildiğinde onu yapamayan, sahibine yük olan bir hizmetçiye, mümin birini ise adaletle iş yapan, dosdoğru bir istikamette ilerleyen bir insana benzetmektedir. Yüce Allah bunların birbirlerine eşit olamayacağını bildirmiştir.⁵⁴ Taberî bu âyeti şu şekilde izah etmektedir: Allah Teâlâ, putları konuşamayan, herhangi bir iş beceremeyen, kendisine hizmet edenlere muhtaç olan varlıklar olarak tanıtmaktadır. Böyle birinden herhangi bir hayır beklenemeyeceği gibi, kendisine bile bir faydası dokunamayacak ve kendisinden herhangi bir zararı uzaklaştıramayacak bir puttan nasıl bir fayda beklenebilir?⁵⁵ Ayette yer alan racüleyn kelimesi burada sadece erkeğe delalet etmeyip insan cinsine delâlet etmektedir.

Bir kimsenin iki kalp taşıyamayacağı bildirilen âyette (رَجُلَيْنِ) kelimesi cinsiyetten öte insan türünü ifade etmektedir: “Allah, bir adamın (رَجُلٍ) içinde iki kalp yaratmadı...”⁵⁶ Bu âyetin nüzul sebebi ile ilgili birçok olay zikredilmektedir. Âyet Cemil b. Ma'mer el-Fihri hakkında nazil olmuştur. Duyduğunu ezberleyen bu adam hakkında Kureyşliler bu halin ancak iki

⁵⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-şayb*, 18/380.

⁵¹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/188-189.

⁵² Bk. el-Hicr 15/73-74.

⁵³ en-Nahl 16/76. Benzer bir âyet için bk. el-Kehf 18/32.

⁵⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 17/262; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/623.

⁵⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 17/262.

⁵⁶ el-Ahzâb 33/4.

kalp sayesinde olabileceğini düşünüyordular. Mezkur şahıs da ben bu iki kalp sayesinde Muhammed'den daha üstünüm diyordu.⁵⁷ Mücahid'den rivayet edildiğine göre; bazı münafıklar Muhammed'in iki kalbi vardır. Çünkü o herhangi bir husus ile meşgul iken bir başka işle uğraşüyor, sonra tekrar önceki işine geri dönüyor, demişlerdi. Onlar Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkında bunu söylemişlerdi, Yüce Allah da onları bu buyruğu ile yalanladı.⁵⁸

Başka bir izaha göre de âyet münafık ya da kafirlerle ilgilidir. Zira aynı kalpte hem inkâr hem de iman bir arada barınmaz. Tıpkı bir adamın göğsünde iki kalbin bir arada olamayacağı gibi. Buna göre âyet, aynı kalpte birbirinden farklı iki inanç bir arada bulunamaz anlamındadır.⁵⁹ Netice itibariyle konunun insanın duygularıyla alakalı olduğu açığa çıkmaktadır. Nitekim bir adamın kalbinde hem Allah'ın sevgisi ile hem de O'nu inkâr edenlerin sevgisinin birlikte bulunması mümkün değildir.

Âyetin sebep-i nüzulünde farklı kişiler zikredilmiş olsa da hüküm geneldir. Kadın erkek, inanan inanmayan herkesi kapsar. Kişinin tek kalbi vardır. O kalpte de ya iman ya da küfür vardır. İman ile küfür arasında üçüncü bir durum söz konusu değildir.

5. Peygamber Anlamında Kullanılan Racül/Ricâl Kelimeleri

Racül kelimesinin peygamberler anlamında da kullanıldığına şahit olmaktayız: *"Ona bir melek indirilseydi ya! dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi. "Eğer peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu insan (رَجُلًا) suretine sokar onları yine düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük."*⁶⁰ İnkârcılar Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bir melek indirilmesini istiyorlardı. Allah Teâlâ da melek indirilse helak için indirilmiş olur, işleri bitiverirdi buyurmuştur. Onların gerçek suretinde meleği görmeleri mümkün değildir. Onu ancak müşahhas bir şahsa dönüştükten sonra görmeleri mümkün olurdu. Eğer dedikleri gibi Allah, bir meleği peygamber olarak gönderseydi yine bir adam şeklinde olacak, düşükleri şüpheye yine düşeceklerdi. Çünkü şüphecilik bunlarda

⁵⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1984), 21/254.

⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/116.

⁵⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 8/349.

⁶⁰ el-En'âm 6/8-9.

huy haline gelmişti. Ayrıca istedikleri şekilde bir melek gelse görmeye güç yetiremeyeceklerdi. Aynı şekilde melek ile iletişim kurmaları da mümkün olmayacaktı. Dolayısıyla her hâlükârda elçilerin bir adam şeklinde gelmesi akıl ve mantığın gereğidir. Yüce Allah, resulleri melekler şeklinde göndermiş olsaydı, insanlar, onlarla ünsiyet edemezler, onlara alışamazlar, onlardan korkarlardı. Hal böyle olunca da peygamber göndermekten beklenen netice hâsıl olmazdı. Eğer bu melek peygamber, insan suretine gönderilmiş olsaydı bu sefer, “Şüphesiz sen bir melek değilsin, sen ancak bir insansın, o bakımdan biz sana iman etmeyiz” diyecekler ve eski hallerine döneceklerdi. Melekler peygamberlere dahi insan suretinde gelmiştir. Zira bu melekler Hz. İbrahim ve Hz. Lût'a insan şeklinde gelmişler, Hz. Cebrail de vahyi Resulullah'a (s.a.v.) zaman zaman zaman Dihye el-Kelbî suretinde getirmiştir.⁶¹

Peygamberlere çeşitli bahanelerle itiraz Hz. Muhammed'den (s.a.v.) önce de var olagelmiştir. Benzer bir itiraz da Hz. Nuh'a gelmiştir: “(Allah'ın azabından) sakınıp da rahmete nâil olmanız ümidiyle, içinizden sizi uyaracak bir adam (رَجُلٌ) vasıtasıyla size bir zikir (kitap) gelmesine şaştınız mı?”⁶² Hz. Nuh ile kavmi arasında cereyan eden bu hadisenin benzerini hemen hemen bütün peygamberler yaşamışlardır. İnkâra şartlanmış insanlar Allah'ın peygamber gönderebileceğini ve bu peygamberi insan olarak gönderebileceğini bir türlü kabullenmek istememişlerdir. Önceki âyette de zikredildiği üzere inkârcılar, kimi zaman gönderilen elçilerin melek olmasını istemişler, kimi zaman da akla hayale gelmedik isteklerde ve iddialarda bulunmuşlardır.⁶³ Nitekim Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) büyülenmiş veya cinlerle ilişkisi bulunan bir adam olduğunu iddia etmişlerdir: “Biz, onların seni dinlerken ne maksatla dinlediklerini, kendi aralarında fısıldaşırken de o zalimlerin: Siz, büyülenmiş bir adamdan (رَجُلًا مَسْحُورًا) başkasına uymuyorsunuz! dediklerini çok iyi biliriz.”⁶⁴ Müşrikler her ne kadar Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itirazda bulunarak Kur'ân'ı inkâr etseler de müminlerle etkileşim içinde oldukları kesindir. Vahye duyarsız, tepkisiz, umursamaz kalmamakta ve kendilerince Hz.

⁶¹ Vehbe İbn Mustafa ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr* (Dımeşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1418), 7/144.

⁶² el-A'râf 7/63. Benzer bir âyet için aynı surenin 69. âyetine bakılabilir.

⁶³ Bk. el-İsra 17/90-93.

⁶⁴ el-İsrâ 17/47.

Peygamber'i itibarsızlaştırmaya ve küçük düşürmeye çalışarak aksülamel göstermektedirler.⁶⁵ Bu bağlamda müşrikler, Allah Resulü'ne cinlenmiş, büyülenmiş adam diyorlar, vahyi cinlerden aldığını iddia ediyorlardı.⁶⁶ Böylece müşrikler Hz. Peygamber'e (s.a.v.) zulüm ve haksızlık yapıyorlardı.⁶⁷ Hz. Peygamber'e (s.a.v.) muhalefet edenler O'nun bir insan olduğunu gözden irak tutuyor ve yemek yemesine, çarşı pazarda dolaşmasına itiraz ediyorlardı. Bu nedenle kendilerinin haklı olduklarına karar vermekte, Peygamberlerinin verdiği gayb ötesi haberleri yalanlamakta, dirileceklerine de inanmamaktadırlar ve bunun mümkün olmadığını şöylece ifade etmektedirler: "*Kâfir olanlar (kendi aralarında) şöyle dediler: Çürüyüp paramparça olduğunuz vakit yeniden dirileceğinizi söyleyerek haber veren kişiyi (ﷺ) gösterelim mi?*"⁶⁸ Mekke müşrikleri hac mevsiminde dışarıdan gelen insanları etkilemek, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) davetinden alıkoymak ve taraftarlarını kaybetmemek için çok çaba harcıyorlardı. Söz konusu âyet kâfirlerin bu faaliyetlerine bir örnek teşkil etmektedir.⁶⁹ Onlar bir seferinde de çürümüş kemikleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) önüne atarak bunlar mı dirilecek şeklinde itiraz etmişlerdi: "*Kendi yaratılışımı unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve "Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?" diyor.*"⁷⁰

Hz. Peygamber'i (s.a.v.) insanların gözünde küçük düşürmek, tebliğini işlevsizleştirmek için sürekli karalama yolunu tutan müşrikler, "Size bir adam gösterelim mi?" şeklinde kurdukları cümlelerle, aralarında çok iyi tanıdıkları Hz. Peygamber'i (s.a.v.), dışarıdan gelip hakkında soru sorabilecek kişilerin kale almamaları için sanki hiç tanınmayan biri izlenimini vermek istiyorlardı.⁷¹

Şu âyette de racül kelimesinin peygambere tekabül ettiği müşahede edilmektedir: "*Ve dediler ki: Bu Kur'ân iki şehirden bir büyük adama (ﷺ) indirilse olmaz mıydı?*"⁷² Müşrikler, eğer bu Kur'ân Allah katından gelmiş

⁶⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 2/351.

⁶⁶ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/671.

⁶⁷ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, çev. Abdullah Öz vd., (İstanbul: Damla Yayınları, 2012), 5/19.

⁶⁸ Sebe 34/7.

⁶⁹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/413.

⁷⁰ Yâsîn 36/78.

⁷¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 22/147-148.

⁷² ez-Zuhruf 43/31.

olsaydı Muhammed'e değil, Mekke ya da Tâif'in ileri gelenlerinden birine indirilmeliydi dediler. Çünkü Hz. Muhammed'e (s.a.v.) böyle bir görevi layık görmüyorlar, Mekke ve Tâif'in ileri gelenlerine bile inmeyen bir Kur'ân'ın Hz. Muhammed'e (s.a.v.) hiçbir şekilde inemeyeceğini zannediyorlardı.⁷³ Kastettikleri iki büyük adam Mekke'den Velid b. Muğire ile Taif'ten Mesud b. Amr es-Sakafî idi. Kendi kafalarına göre peygamberi belirleyen bu zihniyeti Allah Teâlâ reddetmektedir:⁷⁴ *"Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık..."*⁷⁵ Burada kâfirlerin (رَجُل) kelimesinden kastettikleri anlam kendisine peygamberlik verilecek adamdır.

Allah Resulü'nün (s.a.v.) baba olarak nitelendirildiği bir başka âyet de racül kelimesinin peygamberler karşılığında kullanıldığına delil teşkil edebilecek özelliktedir: *"Muhammed, sizin erkeklerinizden (مِنْ رَجَالِكُمْ) hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir."*⁷⁶ Âyet, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) oğlu kabul edilen Zeyd'in hanımıyla evlenmesiyle ilgilidir. Halbuki kişinin geliniyle evlenmesi caiz değildir. Bu nedenle Yüce Allah, *"Zeyd onun oğlu değildir. Hatta erkeklerinizden hiçbiri onun oğlu değildir"* buyurdu. Eğer bir kimse, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) erkek çocukları vardı ve onların babası idi. Zira racül, insanların erkeğine denir, *"...Eğer onlar, erkek ve kadın (dişi) kardeşler olurlarsa..."*⁷⁷ âyeti erkek çocuklar için de "racül" kelimesinin kullanılabileceğini gösteriyor diye iddia etse, biz de buna şu şekilde cevap verebiliriz: Racül sözcüğü akıl baliğ olmuş erkekleri kapsar. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisine "racül" denecek yaşta bir oğlu yoktu. Hem de Yüce Allah muhatap zamiri ile "erkeklerinizden" kaydı getirmiştir. Bu âyetin indiği esnada, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşayan erkek bir evladı yoktu.⁷⁸

Netice itibariyle, her ne kadar farklı birkaç görüş olsa da kadınlardan peygamber gönderilmemiştir. Peygamberler hep

⁷³ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 3/371-372.

⁷⁴ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 25/145.

⁷⁵ ez-Zuhruf 43/32.

⁷⁶ el-Ahzâb 33/40.

⁷⁷ en-Nisa 4/176.

⁷⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 22/38.

erkeklerden seçilmiştir. Racül ve ricâl kelimeleri bu âyetlerde buluş çağına ermiş erkekler ve peygamberler için kullanılmıştır.

6. Cinsiyet İfade Eden Racül/Ricâl Kelimeleri

Racül/ricâl kelimelerinin birincil anlamı erkek, er ve dişil olmanın zıddıdır. Söz konusu kelimelerin tali anlamları bulunsa da Kur'ân'daki en yaygın kullanım şekli cinsiyet anlamında yer almasıdır.

6.1. Melekler İçin Kullanılan Racül/Ricâl Kelimeleri

Ruhanî ve nuranî varlıklar olan meleklerin, İslam âlimleri arasında cinsiyetleri olmadığı, erkeklik ve dişiliklerinin bulunmadığı görüşü hâkimdir.⁷⁹ Varlık kategorisinde yer alan bu melekler görevlerini icra için bazen racül/ricâl şeklinde yeryüzüne inmişlerdir.⁸⁰ Bazı ayetlerde de melekler için racül kelimesi kullanılmıştır: *Eğer peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu insan suretine (رَجُلًا) sokar onları yine düşmekte oldukları kuşkuyla düşürürdük.*⁸¹ Yukarıda âyetin tefsirinde ifade edildiği üzere, racül kelimesi mealde insan olarak verilmiştir. Ama burada kastedilen erkek bir elçi anlamındadır. Çünkü melek olarak gelen ve insan suretinde görülen varlıklar hep erkek şeklinde gelmiştir.⁸²

Hülâsa, inkâra bahane arayan gerek önceki kavimler gerek Mekke müşrikleri kimi zaman, kendilerine gelen tebliğcinin melek olmasını şart koşmakta, kimi zaman da inen vahiy ifadelerinin kul sözü olduğunu iddia etmekte, bazen de peygamberliğin zengin birisine verilmesi gerektiğini dillendirmektedirler. Böylece küfürde direnmekte ve hak yola gelmemekte ısrar etmektedirler. Burada racül kelimesinin tercih edilmesinin esprilerinden biri de Arapların yanlış melek anlayışını rettir. Zira onlar melekleri Allah'ın kızları olarak görüyorlardı.⁸³ Allah Teâlâ

⁷⁹ Durmuş Özbek, "Bugünkü Semavî ve İlahî Kitaplarda Melekler ve Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1990), 320; Ali Arslan Aydın, "Melekler ve İslam Akidesindeki Yeri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 5/11 (1966), 302. Daha geniş bilgi için bk. Şuayip Karataş, *Kur'ân'ın Konusu Olarak Melekler* (İstanbul Üniversitesi, 2018), 122.

⁸⁰ Meryem 19/16-17; ez-Zariyat 51/24-28; Hûd 11/78-79. Konuyla ilgili birçok hadisi şerif bulunmaktadır. Bunlardan birisi Cibril hadisi diye meşhur olan rivayettir. Bu hadiste Cebraîl (as.) yakışıklı sahabe Dihye el-Kelbî şeklinde gelmiştir. bk. Buhârî, "İmân", 1; Müslim, "İmân", 1.

⁸¹ el-En'âm 6/9.

⁸² Bk. el-İsra 17/40; es-Sâffât 37/150; ez-Zuhruf 43/19; en-Necm 53/27.

⁸³ en-Nahl 16/57.

burada racül/erkek kelimesini kullanarak onların bu yanlış anlayışlarını onaylamamıştır.⁸⁴

6.2. İnsanların Erkekleri İçin Kullanılan Racül/Ricâl Kelimeleri

Racül/ricâl kelimeleri Kur'ân'da en yaygın olarak erkek anlamında kullanılmaktadır: “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler (رجالاً) ve kadınlar üretilen Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”⁸⁵

Yüce Allah söz konusu âyette, insanları bir tek nefisten erkek ve kadın olarak yarattığını bildirmektedir. Her ne kadar farklı fikirler olsa da kâinatta yaratılan ilk erkeğin Hz. Âdem olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁶ İnsanlığın üreyip türemesi için de eşini aynı nefisten yarattı. Böylece dünyada nice ademler ve havvalar var olageldi. Hayatın özü, erkeği de kadını da bir kadının dünyaya getirmesidir. Ancak kadının bunu gerçekleştirebilmesi için yine bir erkeğe muhtaç olmasıdır. Kanaatimizce tek bir nefisten yaratılma hususunu, tek bir insanın yaratılışından ziyade insanlığın yaratılışı olarak ele almak daha isabetli olacaktır.⁸⁷

Şu âyette de racül kelimesi cinsiyet olarak erkekleri ifade etmektedir: “Musa tayin ettiğimiz vakitte kaominden yetmiş adam (رجال) seçti.”⁸⁸ Hz. Musa, Yüce Allah'ı görmek istemişti ve isteği gerçekleşmemişti.⁸⁹ Allah Teâlâ Hz. Musa'ya bu olayın olduğu Tur dağına getirmesi için yetmiş kişi seçmesini vahy etti.⁹⁰ O da onları Tur dağındaki bu yere götürdü. Tûr, daha önce Rabbinin Hz. Musa'ya seslendiği yerdi. Hz. Musa, ümmetine oruçlu olmalarını ve temizlenmelerini emretti.⁹¹ Âyetlerin sıralanışından anlaşılıyor ki, yetmiş kişinin seçilişi, buzağıya tapma hadisesinden önce, Hz. Musa'nın Allah'ı görme isteği esnasında

⁸⁴ Ayrıca en-Necm suresinin 21-23. âyetlerine bakılabilir.

⁸⁵ en-Nisâ 4/1.

⁸⁶ İbn Abbâs Abdullah, *Tenvîrü'l-mikbâs (Tefsîru İbn 'Abbâs)* (Lübân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/64; en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 1/326.

⁸⁷ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı, Meâl- Tefsîr*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: 1999), 1/132-133.

⁸⁸ el-A'râf 7/155.

⁸⁹ Bk. A'râf 7/143.

⁹⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 13/140.

⁹¹ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 2/165; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 9/113.

oldu. Bu da Hz. Musa'nın doğruluğuna delil teşkil etmesi içindi. Ümmeti oraya gelince şöyle dediler:

"Ey Musa, bize Allah'ı açıkça göster,⁹² yoksa sana inanmayacağız.⁹³ Sen onunla konuştun⁹⁴ dediler. Bu istekte ısrarlı olunca, onları şiddetli bir sarsıntısı yakaladı, bunun üzerine düşüp bayıldılar. Bu sarsıntı onları öldürmedi. Fakat Hz. Musa'nın kavmi bu korkunç hali yaşayınca şiddetli bir titremeye tutuldular ve çok korktular. Hz. Musa da ölümden korktu ve ağlayarak dua etti. Bundan dolayı Allah Teâlâ da onların o korkularını izale etti. Onlar sarsıntıya uğrayınca, Hz. Musa da korktu ve şöyle dedi: "Ya Rabbi! Onların helaki ile ilgili isteğinin, onların benimle beraber buraya gelmelerinden önce olmasını ve beni de onlarla beraber helak etmeni isterdim. Böyle olursa ümmetim, seçkinlerimizin helakine sen sebep oldun diyemeyeceklerdir."⁹⁵

Sonra Hz. Musa şöyle söyledi: "İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği yüzünden bizi helak mı edeceksin?"⁹⁶ Ey Rabbim inatları ve edepsizlikleri yüzünden içimizdeki beyinsizlerin yaptıklarından dolayı bizi helak etme. Bu, senin bir imtihanındır. Kullarından dilediğini saptırır dilediğine hidayet verirsin. Onlar seni hakkıyla tanımayan cahillerdir.⁹⁷

Kanaatimizce tefsirlerde kadınlarla ilgili bir işaretten söz edilmemesi ve Hz. Musa'nın seçtiği yetmiş kişinin âyette racül lafzıyla gelmiş olması bu şahısların erkek olduğunu göstermektedir.

Çoğul formda erkek anlamına gelen ricâl kelimesinin kullanıldığı bir başka âyet şudur: "...Kadınların da ödevlerine denk belli hakları vardır. Ancak erkekler, (للرجال) kadınlara göre bir derece üstünlüğe sahiptirler. Allah azîzdür, hakîmdir."⁹⁸ Bu âyette karı ile koca arasındaki haklardan bahsedilmektedir. Âyetin konumuzla ilgili olan kısmı, erkeklerin kadınlara karşı nasıl bir üstünlüğe sahip olduğudur. Söz konusu üstünlük derecesi hususunda müfessirler değişik görüşler serdetmişlerdir: Mücahid ve Katade'ye göre, burada erkeklerin kadınlara olan üstünlüğü miras, cihad vb. konularda erkeklere verilen üstünlüktür. İbn Zeyd ve Muhammed'e göre ise kastedilen üstünlük, erkeklerin

⁹² Bk. en-Nisâ 4/153.

⁹³ Bk. el-Bakara 2/55.

⁹⁴ Bk. en-Nisâ 4/164.

⁹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/165; ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 9/113.

⁹⁶ el-Â'râf 7/155.

⁹⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhtâ*, 5/189; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 9/124; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 9/113.

⁹⁸ el-Bakara 2/228.

yöneticilik ve kendilerine itaat edilme hususlarıdır. Şa'bi'ye göre âyetteki üstünlükten maksat, erkeğin mehir verme ve karısına “zina etti” iddiasında bulunması halinde “liân/lanetleşme” ile zina haddinden kurtulma üstünlüğüdür. Kadının erkeğe mehir verme zorunluluğu olmamakla birlikte kocasına zina isnadında bulunursa bu iddiasını ispatlayacak şahit getiremediği takdirde kadına zina iftirası cezası uygulanır. Kadın liân ile bu cezadan kurtulamaz. Abdullah b. Abbas'a göre, erkeğin üstünlüğünden kasıt, karısının üzerinde olan birtakım haklarının hepsini almaktan vaz geçmesi ve kadının kendi üzerindeki bütün haklarını ona vermesidir. Bu hususta Abdullah b. Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ben, hanımım üzerinde bulunan bütün haklarımı almak istemem. Zira Allah Teâlâ: “Erkekler kadınlardan bir derece üstündürler.” buyurmuştur. Taberî, bu görüşlerden en isabetli olanının Abdullah b. Abbas'ın görüşü olduğunu belirtmektedir:

“Âyetteki dereceden maksat, erkeğin hanımı üzerindeki hakları hususunda bağışlayıcı ve müsamahakâr olması ve bu hakların bir kısmından vazgeçmiş olmasıdır. Zira Yüce Allah, bu dereceyi erkek ve kadından her birinin diğeri üzerindeki haklarını söyledikten sonra açıklamıştır. Dolayısıyla söz konusu üstünlüğün de bu haklarla alakalı olması daha münasıptır. Bu da erkeğin, kadının üzerindeki haklarını kullanırken ona karşı müsamahalı davranmasında görülür. Taberî sözlerine devamla diyor ki: Her ne kadar: “Erkekler kadınlardan bir derece daha üstündür” ifadesi bir haber mahiyetinde ise de manen, erkekler bu üstünlüklerinin gereği gibi davranmaları emredilmektedir.”⁹⁹

Bizim kanaatimize göre de İbn Abbas'ın görüşünü ön plana çıkarmak gerekmektedir. Çünkü üstün olan kişiden üstünlüğüne yaraşır şekilde davranması beklenir. Faziletli ve erdemli olmak da bunu gerektirir.

Aşağıdaki âyette de ricâl kelimesi cinsiyet anlamı ifade etmektedir: “Size ne oldu da Allah yolunda ve ‘Rabbimiz! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!’ diyen zavallı erkekler, (الرِّجَالِ) kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz!”¹⁰⁰ Bu âyette müminler, Allah yolunda ve mustazaflar uğrunda savaşmaya teşvik edilmektedir. Mustazaflardan kastedilen Mekke’de Kureyş müşriklerinin işkenceye tabi tuttuğu müminlerdir. Bu kişiler Mekke’den Medine’ye hicret edemeyen Müslümanlardır. İbn Abbas: “Ben ve annem,

⁹⁹ Taberî, *Câmi ‘u'l-beyân ‘an te’vîli âyi'l-Kur’ân*, 4/534-536.

¹⁰⁰ en-Nisâ 4/75. Aynı surenin 98 ve 176. âyetler ile en-Nûr suresi 31. âyet de birbirlerine benzemektedir.

Allah'ın özür sahibi saydığı (mustazaf) kimselerdendik. Ben çocuklardan, annem de kadınlardan özür sahibi kimseler arasındaydı."¹⁰¹ açıklamasını yapmaktadır.

Zemaşerî, âyette yer alan "erkek, kadın" ifadesinden hür erkekler ile kadınların; "çocuklar" kelimesiyle de köle ve cariyelerin kastedilmiş olabileceğini bildirmektedir.

"Çünkü köle ve cariyeye "velîd", "velide" denilir ki, bu iki kelimenin cem'i "vildân" ve "velâid" şeklinde gelmektedir. Fakat burada "vildân" kelimesi, müzekkerleri (erkekleri, köleleri) müenneslere (kadınlara, cariyelere) tağlib etme yoluyla, her ikisini de ifade etmek için getirilmiştir. Bu hem nineleri hem de dedeleri ifade etmek için "âbâ" (dedeler) denilmesi, kız ve erkek kardeşleri hakkında "ihve" (erkek kardeşler) denilmesi gibidir."¹⁰²

Özetle bu ayette Yüce Allah, inananlara seslenerek erkek kadın ve çocuklardan zulme uğrayan kimseler için harekete geçilmesini, onların baskılardan kurtarılması için savaşılmaması gerektiğini bildirmektedir. Âyetin Mekke mustazafları için inmiş olması hükmünün onlarla sınırlı olduğu anlamına gelmez. Âyetin hükmü aynı durumda olan herkes için geçerlidir. Dolayısıyla yeryüzünde zulüm gören herkes için gücü yeten erkeklerin savaşıması gerekmektedir.

Her iki cinsiyeti de zikreden şu âyette de aynı şekilde ricâl kelimesi erkekler anlamına gelmektedir: "Çünkü siz, şehveti tatmin için kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere (الرِّجَالُ) yanaşıyorsunuz. Doğrusu siz taşkın bir milletsiniz."¹⁰³ Hz. Lût'un kavmi kendilerinden önce herhangi bir toplumun yapmadığı çok kötü bir fiili gerçekleştirmişlerdir. Erkekler kendi cinsleriyle ilişkiye teşebbüs ediyorlar ve Allah'ın cinsellik için koyduğu sınırları çiğniyorlardı.

Hasan Basri onların erkeklerle temasta bulduklarını ve bunu yabancılara yaptıklarını, Atâ ise bu işe iyice alıştıklarını ve birbirlerine arkadan yaklaştıklarını ifade etmektedir.¹⁰⁴ Hz. Lut onları uyardı, ama onlar hiç oralı olmadı: "Kaominin cevabı, "Onları (Lût ve arkadaşlarını) memleketinizden çıkarın! Çünkü onlar fazla temizlik taslayan insanlar!" demelerinden başka bir şey olmadı. Biz de onu ve karısı dışındaki aile fertlerini

¹⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/279; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 10/141.

¹⁰² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 10/141.

¹⁰³ el-A'râf 7/81; en-Neml 27/55; el-Ankebût 29/29.

¹⁰⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 14/309; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 2/125.

kurtardık. Karısı geride kalanlardan (inkârcılardan) idi. Ve üzerlerine dehşetli bir yağmur (taş) yağdırdık. İşte gör günahkârların sonunun ne olduğunu!”¹⁰⁵ Bu rezilliği işleyen toplum, Allah'ın cinsellikle ilgili yasalarını alt-üst ettiklerinden dolayı, ceza amelin cinsinden fehvasınca kendileri de alt-üst edilerek helak edildiler.¹⁰⁶

Netice olarak bu başlık altında verilen ayetlerdeki racül/ricâl kelimeleri, insan türünün erkek cinsine tekabül etmektedir.

6.3. Cinlerin Erkekleri İçin Kullanılan Racül/Ricâl Kelimeleri

Cinleri insanlar gibi düşünmemize engel bir durum yoktur. Cinlerin de insanlar gibi cinsiyetlerinin olduğu ve birbirleri ile evlendikleri hususunda İslam âlimleri arasında görüş ayrılığı yoktur.¹⁰⁷ Nitekim Rahmân suresindeki şu âyetler bu duruma işaret etmektedir: “Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Oralarda gözlerini yalnız eşlerine çevirmiş dilberler var ki, bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmuştur.”¹⁰⁸ Âyetteki “tams” kelimesi cinsel ilişki anlamını ifade etmektedir.¹⁰⁹ Yine Kehf suresinde cinlerin üremesine işaret vardır.¹¹⁰ Hal böyle olunca insanların erkeklerinin cinlerin erkeklerine¹¹¹ sığındığını ifade eden âyeti anlamak daha kolay olacaktır.

“Şu da gerçek ki, insanlardan (رجال) bazı kimseler, cinlerden bazı kimselere (erkeklere) (رجال من الجن) sığınarlardı da onların taşkınlıklarını arttırırlardı.”¹¹² Araplar yolculuk esnasında ıssız bir yerde akşamlayıp orada geceleme zorunda kalınca ve başlarına gelebilecek muhtemel tehlikelerden emin olmak için “bu vadinin efendisine sığınırım” diye seslenirlerdi. Cinler bu sözü duyunca kibirlenir ve “insanlara efendi olduk” derlerdi. Böylece cinler kendilerine sığınan insanları yoldan çıkararak onların cüret ve

¹⁰⁵ el-A'râf 7/82-84.

¹⁰⁶ Bk. Hûd 11/82-83.

¹⁰⁷ Saffet Köse, “Cinlerle Evlilik Konusunda Hanefî Fakihî Hâmid el-İmâdî'nin Teka'ku'u'ş-Şenn Fî Nikâhi'l-Cinn Adlı Risalesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 454.

¹⁰⁸ er-Rahman 55/55-56.

¹⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/181; Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî el-Vâhidî, *el-Vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1415), 1056.

¹¹⁰ el-Kehf 18/50.

¹¹¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/11.

¹¹² el-Cin 72/6.

azgınlıklarını artırırlardı.¹¹³ Her ne kadar insanlar cinleri görmeseler de onlar insanları görebilmekte¹¹⁴ ve vesveselerini ulaştırabilmektedirler. Bunun için onların şerrinden Allah'a sığınmamız gerekmektedir.¹¹⁵

Âyette yer alan (بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنَّ) "cinlerden olan erkekler" kısmı onların da erkekleri ve dişileri olduğunu açıkça göstermektedir.

7. Adamlık ve İnsanlık Kalitesi Açısından Racül/Ricâl Kelimeleri

Allah Teâlâ'nın övgüyle söz ettiği bir kısım kişiler vardır. Bunlar üç âyette ricâl kelimesi ile ifade edilmekte ve tekil olarak da bulunmamaktadır. Bu güzel hasletlere sahip ve Allah'ın methine mazhar olan kişiler her ne kadar ricâl/erkek formuyla ifade edilmiş olsa da bunlara aynı özelliği taşıyan kadınlar da dahildir. İlk âyette ricâl kelimesi şöyle yer almaktadır: "Onun içinde asla namaz kılma! İlk günden takvâ üzerine kurulan mescit (Kuba Mescidi) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven adamlar (رِجَالٌ) vardır. Allah da çok temizlenenleri sever."¹¹⁶ Bu âyette bahsi geçen mescid "mescid-i dırar" olarak bilinen zararlı eylemler gerçekleştirmek üzere yapılmış mesciddir. Allah Resulü burada namaz kılmaya niyetlenirken inen bu âyet, mescidi yapanların iç yüzünü ortaya koymuştur. Bu mescid yerine temelleri takvâ üzere bina edilen Kuba veya Mescid-i Nebevî'de namaz kılmanın daha doğru olacağı bildirilmiştir.¹¹⁷

Âyette belirtilen temizlik hem maddî hem de manevî temizliği kapsamaktadır. Dolayısıyla onlar günahlardan, kötü huylardan, maddî manevî pisliklerden iyice arınıp paklanmayı severler demektir.¹¹⁸ Âyette olgu erkekler üzerinden ifade edilse de temizliği maddî manevî hakkıyla yerine getiren kadınları da kapsadığı aşikardır. Zira Ahzâb suresinde şöyle buyurulmaktadır: "Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş

¹¹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/624.

¹¹⁴ el-A'raf 7/27.

¹¹⁵ en-Nâs 114/4-6.

¹¹⁶ et-Tevbe 9/108.

¹¹⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhtâ*, 5/505-506.

¹¹⁸ Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşî (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.), 3/98.

kadınlar; (Allah için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır."¹¹⁹ Âyetin gereğince salih amel yapan kadın ya da erkek her kim olursa olsun mükafatını alacaktır.¹²⁰

Bu meyanda başka bir âyette de şöyle buyurulmaktadır: "Onlar ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır (رجال). Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar."¹²¹ Bu âyetin sebebi nüzülü olarak şu rivâyet yer almaktadır: "Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde iki kişi vardı. Bunlardan birisi tâcir olup namaz için ezan okunduğunu işittiğinde, eğer terazi elinde bulunuyorsa onu bırakırdı, düzgün bir şekilde dahi koymazdı. Şayet terazi yerinde bulunuyorsa, onu oradan kaldırmazdı. Diğeri ise demirci idi, ticaret maksadıyla kılıç yapardı. Eğer çekici, örsün üzerinde bulunuyor ise onu yerinde bırakırdı, şayet kaldırmış ise ezanı işittiği takdirde arkasına atardı."¹²² Âyetin ortaya koyduğu gerçek, ticaret ve alışverişin kendilerini Allah'ın zikrinden ve ibadetlerinden alıkoyamadığı herkesi kapsamaktadır.¹²³ Dolayısıyla (رجال) kelimesinin çevirisini ayetteki temel vurguyu yakalama adına "nice yiğitler", "nice erler", "yiğit insanlar" şeklinde yapmak gerekir. Zira (رجال) kelimesinin nekre olarak gelmesi "nice/öyle" anlamını vermektedir. (رجال) kelimesi fail (önceki âyetteki "Yusbihu" fiilinin faili) olmasına rağmen istinafi (başlangıç) olarak gelmesi, bu nitelikleri taşıyan kimselerin Allah katındaki değerine dikkat çekmek içindir.¹²⁴ Onlar Allah'ın evlerini nur ile doldurdukları kimselerdir.¹²⁵ Burada atlanmaması gereken başka bir husus, tespihe devam eden, ticaret ve alışverişin aldatamadığı bu güzel insanların Allah tarafından "yiğit" olarak tanıtılmasıdır. Âyette geçen

¹¹⁹ el-Ahzâb 33/35.

¹²⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, 6/447; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/383-384.

¹²¹ Nûr 24/37.

¹²² Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/275, 279.

¹²³ İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, *Allah Sevdiği*, çev. İshak Emin Aktepe - Ahmet Akbaş, (İstanbul: Polen Yayınları, 2006), 31.

¹²⁴ Yahya Yaşar, "Kur'ân Çevirilerinde Nüanslara Dikkat Etmeme Sorunu", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (15 Haziran 2021), 33-57.

¹²⁵ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 5/3524-3525.

yiğit diye çevrilen kelimenin aslı ricâl olup sadece erkekleri ifade etmemekte, aynı özelliği taşıyan kadınları da kapsamaktadır.¹²⁶ Özellikle ticaretin zikredilmesi ise, insanı Allah'ın zikrinden alıkoyan en önemli meşguliyet alanı olmasından dolayıdır.¹²⁷

Başka bir âyette aynı konu şu şekilde ele alınmaktadır: *“Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler (رجال) var. İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir; kimi de (şehitliği) beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde (sözlerini) değiştirmemişlerdir.”*¹²⁸ Allah Teâlâ, münafıkların, verdikleri sözlerini bozduklarını zikrettikten sonra bu âyet-i kerimede de müminlerin kahramanlarının, Allah'a verdikleri sözlerde durduklarını, cihad ederek bazılarının bu yolda canlarını verdiklerini diğer bazılarının ise şehadet şerbetini içmeyi içtenlikle beklediklerini beyan etmektedir. Enes b. Mâlik bu âyet-i kerimenin, amcası Enes b. Nadr hakkında nazil olduğunu söylemektedir. Enes b. Mâlik diyor ki: Amcası Enes b. Nadr, Bedir savaşında bulunmamış ve buna üzülen şöyle demiştir: *“Ben, Resulullah'ın (s.a.v.) yaptığı ilk savaşta bulunmadım. Yemin olsun ki eğer Allah bana, Resulullah (s.a.v.) ile birlikte savaşmayı nasip edecek olursa benim nasıl gayrette bulunacağımı görecektir.”* Enes b. Nadr Uhud savaşında bulundu. Müslümanlar mağlup durumdaydılar. Enes, Allah'a yalvararak şöyle dedi: *“Ey Allah'ım, şu Müslümanların yaptıklarından dolayı senden özür dilerim ve şu müşriklerin yaptıklarından da sana sığınırım.”* Enes kılıcı ile düşmanların üzerine yürüdü. Bu arada Sa'd b. Muaz ile karşılaştı ve ona: *“Nereye gidiyorsun Sa'd? Ben, Uhud dağının eteklerinden cennet kokusu alıyorum”* dedi ve yürüdü. Yapılan çarpışmalar sonunda öldürüldü. Onun vücudu tanınmaz hale gelmişti. Onu, kız kardeşi vücudundaki bir benden veya parmak uçlarından tanıyabilmişti. Onun vücudunda seksen küsur ok, mızrak ve kılıç yarası vardı.¹²⁹

Son üç âyetten de anlaşılacağı üzere adamlık sadece erkek olmak demek değildir. Bunun cinsiyeti yoktur. Adamlık veya diğer bir ifadeyle yiğitlik, verdiği sözde durmak, zayıfların yanında olabilmek, kötülükler, günahlar ve nefsin köleliğinden uzaklaşmak, maddî manevî temizliğe

¹²⁶ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/84.

¹²⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 12/279.

¹²⁸ el-Ahzâb 33/23.

¹²⁹ Taberî, *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 20/240.

riayet, Allah'ın övdüğü kişilerden olabilmek, dünya için ahireti feda etmeden ibadetlerin hakkını verebilmektir.

Sonuç

Kur'ân'da 29 defa tekil formda racül ve 28 kez çoğul sıyga ile geçen ricâl kelimeleri birçok yerde müphem olarak kullanılmaktadır. Bu gibi yerlerde bazen karineden anlaşılacağı üzere herhangi bir kişi, bazen de bir peygamber ya da melek anlamına gelmektedir. Meleklerin cinsiyeti olmamasına rağmen müşrikler onları Allah'ın kızları olarak tasavvur etmişlerdir. Oysa Allah melekleri elçi olarak gönderdiğinde erkek olarak göndermiştir. Peygamberlerin cinsiyeti hakkındaki genel kanaat erkek olmaları yönündedir. Racül/ricâl kelimeleri ekseriyetle erkek anlamında istihdam edilse de cinsiyetten bağımsız olarak kullanıldığı âyetlere de rastlanmaktadır. Bu bağlamdaki âyetlerdeki genel tema; üstün ahlak özellikleri, kişilik ve adamlık, erlik ve yiğitlik manalarıdır. Allah Teâlâ'nın idealize ettiği bu kişilerin en önemli özellikleri şehit olabilmeyi göze alabilmek ve bu uğurda verdikleri sözde durabilmektir. Racül veya ricâl kelimeleri zaman zaman mümin bir kişiyi ifade ederken ara sıra da herhangi sıradan bir şahsı işaret edebilmektedir. İnsan cinsinin erkeğine verilen bir isim olan racül/ricâl aynı zamanda cinlerin erkeklerine de tekabül etmektedir. İnsanları bir erkek ve kadından yaratan Yüce Mevlâ, kimseye cinsiyetinden dolayı herhangi bir üstünlük tanımamış, üstünlüğün takvada ve ahlakî erdemlerde olduğunu, kadın erkek herkim olursa olsun iyilik yapanın mükâfatını göreceğini bildirmiştir.

Kaynakça

- Abdullah, İbn Abbâs. *Tenvîrü'l-miğbâs (Tefsîru İbn 'Abbâs)*. Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Asım Efendi. *Kâmusu'l-Muhît Tercümesi*. ed. Mustafa Koç. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Aydın, Ali Arslan. "Melekler ve İslam Akidesindeki Yeri". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 5/11 (1966), 301-304.
- Beroje, Sahip. "Günümüz İspat İmkânları ve Anlayışı Işığında Kadının Şahitliğinin Yeniden Değerlendirilmesi". *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* 8/19 (2004), 111-134.

- Beyzâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'âşî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-şâhîh*. thk. Muhammed Züheyr İbn Nâsırî'n-Nâsır. 9 Cilt. Dâru Tavkî'n-Necâ, 1422.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı. *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*. çev. Abdullah Öz vd. 10 Cilt. İstanbul: Damla Yayınları, 8. Basım, 2012.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl İbn Hammâd. *Tâcu'l-luğa ve şihâhi'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1407.
- Cevziyye, İbnu'l-Kayyim. *Allah Sevgesi*. çev. İshak Emin Aktepe - Ahmet Akbaş. İstanbul: Polen Yayınları, 2006.
- Cürcanî, Seyyid Şerif. *Kitabu't-Tarifât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. trc. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*. 5 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Çetinel, Hasan. "Şehrin Uzak Yerinden Koşarak Gelen Adam". *Toplum Birey İkiliminde Ortak Değerler ve Farklılıklar*. ed. Muhiddin Okumuşlar - Osman Zahid Çifçi. 1/265. Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı, 2019.
- Derveze, M. İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. çev. Ahmet Çelen vd. 7 Cilt. İstanbul: Ekin Yayınları, 2. Basım, 1998.
- Durmuş, Zülfikar. "Kur'an'da 'İmrae' ve 'Zevc' Kelimelerinin Anlam Alanı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (15 Aralık 2017), 1797-1824.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-muht*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Elik, Hasan - Cuşkun, Muhammed. *Tevhid Mesajı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.
- Erten, Mevlüt. "Müphemât'l-Kur'ân". *İnönü Üniversitesi Darende İlahiyat Fakültesi Araştırma Dergisi* 1/1 (1995), 121-136.
- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı, Meâl- Tefsîr*. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.

- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerâî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- Güneş, Adem. *Şiddet Din Eğitimi ve Değerler*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Güneş, Cengiz. *Dünya ve Âhiret Boyutlarıyla Kur'ân'da Ticaret*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2019.
- İbn Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmâîl. *el-Muḥîṭ fi'l-luḡa*. thk. Muhammed Hasen Al Yasin. 11 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb li'l-Melâyin, 1994.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Sâmi İbn Muhammed İbn Abdîrrahmân İbn Selâme. Riyâd: Dâru't-Taybe, 1999.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Zâdu'l-mesîr fi'ilmî't-tefsîr*. thk. Abdurrezâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1422.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fi'garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Karaman, Hayreddin. "Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi". *İslâmî Araştırmalar* 10/4 (1997), 271-278.
- Karaman vd., Hayreddin. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Karaman vd., Hayreddin. *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2007.
- Karataş, Şuayip. *Kur'ân'ın Konusu Olarak Melekler*. İstanbul Üniversitesi, 2018.
- Kardaş vd., Nevin. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*. 4 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 4. Basım, 2004.
- Köse, Saffet. "Cinlerle Evlilik Konusunda Hanefî Fakihî Hâmid el-İmâdî'nin Teka'ku'u's-Şenn Fî Nikâhi'l-Cinn Adlı Risalesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 453-464.

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Etfiyiyyîş. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdî Baslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şâḥîḥ*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Neseî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedevî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Özbek, Durmuş. "Bugünkü Semavî ve İlahî Kitaplarda Melekler ve Özellikleri". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1990), 297-330.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. y.y.: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1974.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi'u's-şâḥîḥ*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Uludağ, Süleyman. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ünal, Necdet. "Kur'ân'ı Kerîm'de A'râf ve A'râf Halkı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/1 (2010), 39-52.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *el-Vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dîmeşk: Dâru'l-Kalem, 1415.
- Yaşar, Yahya. "Kur'ân Çevirilerinde Nüanslara Dikkat Etmeme Sorunu". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (15 Haziran 2021), 33-57.

Yavuz, Yusuf Şevki. "A'râf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/259. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Yayınları, 1979.

Zebîdî, Muhibbiddîn Ebu'l-Feyd Seyyid Muhammed Murteza. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Heyet. 40 Cilt. Kuveyt: et-Türasü'l-A'rabî, 1997.

Zemahşerî, Cârullah Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķāvîl fî vüçûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, 3. Basım, 1407.

Zuhaylî, Vehbe İbn Mustafa. *et-Tefsîru'l-münîr*. 30 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1418.